

**ПРИНЦИП СВОБОДИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ,
ЯКА НЕ ЗАБОРОНЕНА ЗАКОНОМ****THE PRINCIPLE OF FREEDOM OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY,
WHICH IS NOT PROHIBITED BY LAW****Іванець І.П., к.ю.н.,
докторант***Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України*

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем цивільного права щодо принципу свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом. Принцип свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом ґрунтується передусім на конституційно встановленому праві на підприємницьку діяльність. Це широке і всеосяжне поняття, що уособлює змогу: вирішувати, чи займатися підприємницькою діяльністю та вільно її обирати; без дискримінації визначити вид діяльності, способи її здійснення; визначати часові та територіальні межі втілення власних здібностей; можливість діяти спонтанно, діяти так, щоб не відставати від світових тенденцій та розвитку ринкових відносин в цілому; «мирного» використання особою на свій розсуд майна, зокрема й у сфері підприємницької діяльності тощо. Підприємництво може здійснювати в будь-якій з організаційних форм, передбачених законом. При цьому суб'єкти підприємницької діяльності мають право на власний розсуд приймати рішення і здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить законодавству, відповідно до потреб ринку із збереженням комерційної таємниці тощо. Водночас саме в сфері підприємницької діяльності повинен бути встановлений баланс свободи суб'єктів такої діяльності і методів регулювання останньої з боку відповідних державних органів, інакше кажучи баланс дозволів і заборон з тим, щоб унеможливити не тільки необґрунтовані перевірки і безпідставне втручання в підприємницьку діяльність її суб'єктів з боку державних органів, а й унеможливити утворення монопольного становища будь-кого з суб'єктів підприємницької діяльності, не допустити обмеження конкуренції, що може негативно вплинути на інтереси споживачів та суспільства в цілому. У той же час «свободу» не слід отождествлювати із «вседозволеністю». Гарантуючи свободу підприємництва, держава шляхом правового регулювання визначає межі допустимої свободи, тобто окреслює своєрідний «коридор варіантної поведінки» для підприємця. Однак усі випадки обмеження принципу свободи підприємницької діяльності мають бути встановлені законом. Зокрема, обмеження підприємницької діяльності, якщо такі передбачені, мають бути сформульовані у вигляді чітких заборон, які дозволять підприємцю визначити, чи може він здійснювати певні дії.

Ключові слова: принцип цивільного права, свобода підприємницької діяльності, зайняття підприємницькою діяльністю, свобода підприємництва, обмеження підприємницької діяльності.

The article analyses the current problems of civil law regarding the principle of freedom of entrepreneurial activity, which is not prohibited by law. The principle of freedom of entrepreneurial activity, which is not prohibited by law, is based primarily on the constitutionally established right to entrepreneurial activity. This is a broad and comprehensive concept that embodies the ability to: decide whether to engage in entrepreneurial activity and freely choose it; determine the type of activity, methods of its implementation without discrimination; determine the temporal and territorial boundaries of the implementation of one's abilities; the ability to act spontaneously, to act in such a way as to keep up with world trends and the development of market relations in general; "peaceful" use by a person of property at his own discretion, including in the field of entrepreneurial activity, etc. Entrepreneurship can be carried out in any of the organizational forms provided for by law. At the same time, subjects of entrepreneurial activity have the right to make decisions at their own discretion and carry out any activity that does not contradict the legislation, in accordance with the needs of the market, while maintaining commercial secrets, etc. At the same time, it is in the sphere of entrepreneurial activity that a balance should be established between the freedom of subjects of such activity and the methods of regulating the latter by the relevant state bodies, in other words, a balance of permits and prohibitions in order to prevent not only unfounded inspections and groundless interference in the entrepreneurial activity of its subjects by state bodies, but also to prevent the formation of a monopoly position by any of the subjects of entrepreneurial activity, to prevent restrictions on competition, which may negatively affect the interests of consumers and society as a whole. At the same time, «freedom» should not be equated with «permissiveness». Guaranteeing freedom of entrepreneurship, the state, through legal regulation, determines the limits of permissible freedom, that is, outlines a kind of "corridor of alternative behavior" for the entrepreneur. However, all cases of restriction of the principle of freedom of entrepreneurial activity must be established by law. In particular, restrictions on entrepreneurial activity, if any, must be formulated in the form of clear prohibitions that will allow the entrepreneur to determine whether he can carry out certain actions.

Key words: principle of civil law, freedom of entrepreneurial activity, engaging in entrepreneurial activity, freedom of entrepreneurship, restrictions on entrepreneurial activity.

Постановка проблеми. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких встановлюється свобода підприємницької діяльності, не забороненої законом, що означає закріплення загального правила про право зайняття підприємницькою діяльністю, а також встановлення юридичних гарантій реалізації цього права. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законодавством України, не порушуючи дане право. Однак варто зауважити, що вказані право та гарантії стосуються лише підприємницької діяльності, яка не заборонена законом.

Мета дослідження – здійснити аналіз принципу свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми принципу свободи підприємницької діяльності в Україні розглядалося широким колом науковців, зокрема, цим

проблемам присвятили праці В. Борисова, В. Бринцев, Т. Гуржій, В. Квітко, К. Харківська та ін.

Виклад основного матеріалу. Принцип свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом ґрунтується передусім на конституційно встановленому у статті 42 Основного Закону нашої держави – Конституції України [1], праві на підприємницьку діяльність. Як зазначається у правовій доктрині [2], юридична конструкція цього права відповідає теоретичним підходам стосовно формування зобов'язань держави у сфері економічних прав, згідно з якими такі зобов'язання визначаються на трьох рівнях. На першому рівні держава повинна поважати свободу людини, виконувати необхідну діяльність та використовувати при цьому необхідні ресурси. Так, ч. 1 ст. 42 Конституції України гарантує кожному право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. У свою чергу, норми ч. 3 ст. 42 Конституції України передбачають захист конкуренції у підприємницькій діяльності,

заборону зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісну конкуренцію. Тобто державні зобов'язання другого рівня полягають у захисті свободи дій та захисті ресурсів від інших суб'єктів у економічній сфері. На третьому рівні зобов'язань держава повинна здійснювати надії своїх громадян щодо використання права на харчування. Такому типу зобов'язань держави, на думку українських науковців, відповідають конституційні норми ч. 4 ст. 42 Конституції України щодо захисту прав споживачів, контролю держави за якістю і безпечністю продукції та усіх видів діяльності, сприяння діяльності громадських організацій споживачів. Таким чином, держава забезпечує соціальний характер підприємницької діяльності в Україні [2, с. 13].

Доктринально свобода підприємницької діяльності визначається як право на вибір будь-якого виду і форми підприємництва у будь-якій його сфері та встановлених законом організаційно-правових форм, створення нових форм підприємництва [3, с. 226]. Свобода підприємництва передбачає можливість особи вирішувати, чи займатися підприємницькою діяльністю та вільно її обирати, забезпечення кожному підприємцю можливості без дискримінації визначити вид діяльності, способи її здійснення, часові та територіальні межі втілення власних здібностей. За своєю природою право на підприємницьку діяльність є невідчужуваним і, по суті, передбачає забезпечення кожному рівних можливостей для його реалізації [4].

Разом з тим, свободу, як один із критеріїв розвитку підприємницької діяльності, з точки зору цивільного законодавства, науковці розглядають як широкі і всеосяжне поняття та вважають, що воно повинно уособлювати змогу представників підприємництва діяти спонтанно, діяти так, щоб не відставати від світових тенденцій та розвитку ринкових відносин в цілому. А щоб подібні процеси могли існувати, щоб українське підприємництво мало змогу дійсно відчувати реальну свободу у своїй діяльності, слід відмовлятися від давно застарілих раціональних підходів, і надавати підприємству розвиватися ірраціонально, спонтанно, тим самим приносити нові підходи у сфері ведення бізнесу [5, с. 109]. З цієї точки зору, свобода ведення підприємницької діяльності нерозривно пов'язана з процесом впровадження інновацій у виробництво конкурентноздатної продукції, наукоємних виробів, товарів повсякденного вжитку, тощо. І саме гармонічне поєднання цих трьох наведених типів стратегій інноваційного розвитку здатне забезпечити економічне зростання у сфері малого і середнього бізнесу (підприємництва) [6, с. 13]. Також вона виражається у свободі розпоряджатися своїми здібностями до праці, що виявляється у свободі вибору роду діяльності або професії, свободі від несумлінної конкуренції і монопольної діяльності, а також у загальній свободі вчиняти все, що не заборонено законом [3, с. 226] та, відповідно до правової позиції ЄСПЛ, реальній можливості «мирного» використання особою на свій розсуд майна, зокрема й у сфері підприємницької діяльності, тому що таке «майно» («активи») може складати матеріальну або суто фінансову основу для розвитку приватного підприємництва [7, с. 133].

Якщо аналізувати, приміром «ініціативність» або «самостійність», як реальні фактори існування підприємництва, то вони не можуть існувати без справжньої свободи в діях та свободи прийняття рішень. Адже коли у представника бізнесу виникає чудова ідея, пов'язана з покращенням виробництва чи реалізації свого продукту, він починає брати ініціативу у свої руки і хоче самостійно впровадити дані новації в життя, в реальний процес. Однак є чимала кількість прикладів, коли подібні ініціативи так і залишаються думками та мріями, саме через те, що в переважній кількості, прояви «свободи підприємницької діяльності» лише декларуються, і держава у вигляді чиновників не хоче давати реальної свободи підприємни-

цтву, адже в такому разі вони не зможуть контролювати та впливати на ситуацію. Іншими словами, на думку деяких дослідників, однією із головних проблем повільного розвитку, саме економічного, нашої держави є те, що є два абсолютно протилежні бажання, які просто не можуть існувати разом. Це бажання рухатися у напрямку розвинутого та прогресивного світу, а інше – це бажання залишити за собою контроль та вплив на головні сфери економіки. І, якщо контроль, це безумовно, те, що має бути присутнім, і держава повинна певним чином регламентувати підприємницьку діяльність, але разом з тим, вона не повинна робити кроки, які мають практичний вплив на процеси [8, с. 952]. Складно не погодитися.

Підприємництво може здійснювати в будь-якій з організаційних форм, передбачених законом. При цьому суб'єкти підприємницької діяльності мають право на власний розсуд приймати рішення і здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить законодавству, відповідно до потреб ринку із збереженням комерційної таємниці тощо. Водночас саме в сфері підприємницької діяльності повинен бути встановлений баланс свободи суб'єктів такої діяльності і методів регулювання останньої з боку відповідних державних органів, інакше кажучи баланс дозволів і заборон з тим, щоб унеможливити не тільки необґрунтовані перевірки і безпідставне втручання в підприємницьку діяльність її суб'єктів з боку державних органів, а й унеможливити утворення монопольного становища будь-кого з суб'єктів підприємницької діяльності, не допустити обмеження конкуренції, що може негативно вплинути на інтереси споживачів та суспільства в цілому [9, с. 14].

Реалізація цього принципу може відбуватися шляхом набуття юридичного статусу фізичної особи-підприємця або ж створення юридичної особи. При цьому, право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю; повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки; здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи; цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження; у випадках, установлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може бути пов'язана з досягненням фізичною особою відповідного віку; цивільна правоздатність фізичної особи припиняється в момент її смерті [10]. Основою юридичного статусу фізичної особи є гарантовані Конституцією України людські права і свободи. У випадку реалізації фізичною особою конституційного права на підприємницьку діяльність її юридичний статус додатково набуває правомочностей, які випливають зі статусу підприємця. Водночас юридичний статус підприємця не обмежує фізичну особу щодо обсягу її людських прав і свобод, гарантованих Конституцією України. Фізична особа наділена всією повнотою прав і свобод, гарантованих Конституцією України, а юридична особа – тільки тими правами й свободами, які є сумісними з її природою. Здійснюючи право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, фізичні особи можуть провадити таку діяльність як без створення юридичної особи (реєстрація фізичної особи-підприємця), так і у спосіб створення юридичної особи [11].

У той же час «свободу» не слід ототожнювати із «всездозволеністю». Гарантуючи свободу підприємництва, держава шляхом правового регулювання визначає межі допустимої свободи, тобто окреслює своєрідний «коридор варіантної поведінки» для підприємця [4]. Однак усі випадки обмеження принципу свободи підприємницької діяльності мають бути встановлені законом. Зокрема, обмеження підприємницької діяльності, якщо такі передбачені, мають бути сформульовані у вигляді чітких заборон, які дозволять підприємцю визначити, чи може він здійснювати певні дії [12]. Так, у справі «ТОВ «Світ розваг» та інші проти України» (Заява № 13290/11 та 2 інші заяви) [13], яка стосувалася не просто обмеження діяль-

власні дії, економічні, технічні та фінансові ресурси, які йому доступні (§ 27); «захист, наданий статтею 16 Хартії, охоплює свободу здійснення економічної чи комерційної діяльності, свободу договорів і вільну конкуренцію» (§ 28); «свобода ведення бізнесу не є абсолютною, але її слід розглядати у зв'язку з її функцією у суспільстві» (§ 30); «свобода ведення бізнесу може бути предметом широкого спектру втручань з боку органів державної влади, які в суспільних інтересах можуть встановити обмеження щодо економічної діяльності» (§ 34) [15].

Висновки. Принцип свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, включає: по-перше, свободу вибору у прийнятті рішення займатися чи ні підприємницькою діяльністю; по-друге, свободу вибору виду і форми підприємництва у будь-якій його сфері та встановлених законом організаційно-правових форм; по-третє, свободу щодо можливості особи визначати часові та територіальні межі; по-четверте, свободу розпоряджатися своїми здібностями до праці, що виявляється у свободі вибору роду діяльності або професії; по-п'яте, свободі від несумлінної конкуренції і монопольної діяльності; по-шосте, свободу вчиняти все, що не заборонено законом; по-сьоме, реальну можливість «мирного» використання особою на свій розсуд майна, зокрема й у сфері підприємницької діяльності, тому що таке «майно» («активи») може скласти матеріальну або суто фінансову основу для розвитку приватного підприємництва; по-восьме, свободу діяти спонтанно, діяти так, щоб не відставати від світових тенденцій та розвитку ринкових відносин в цілому, у межах законодавства.

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 06.03.2025).
2. Ішук С. Особливі конституційні основи функціонування громадянського суспільства в Україні: свобода підприємницької діяльності. *ScienceRise: Юридичні науки*. 2018. №1 (3). С. 11–17.
3. Харківська К. В. Правові гарантії свободи підприємницької діяльності: актуалізація проблеми. *Економічна теорія та право*. 2015. № 20. С. 226–235.
4. Жоравович Д. О. Проблемні питання обмежень підприємницької діяльності громадян. *Економіка та право*. 2012. № 3. С. 172–177.
5. Сакун А. В. Синергія «свободи» і «несвободи» у суперечностях глобального світу. *Нова парадигма*. 2014. №123. С. 102–111.
6. Бринцев В. Д. Принцип свободи ведення бізнесу (підприємництва) і його імплементація у систему інноваційного права України. *Право та інноваційне суспільство*. 2022. № 1 (16). С. 7–17.
7. Гуржій Т. О. Свобода підприємницької діяльності крізь формат теорії і практики ЄСПЛ. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Випуск 3. С. 130–134.
8. Чумаченко І., Квітко В. Свобода підприємницької діяльності: сучасні реалії та виклики. *Молодий вчений*. 2018. №11 (63). С. 951–954.
9. Борисова В. І. Базові принципи цивільного права України. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті ОА Пушкіна, Харків*. 2018. Вип. 25. С. 12–15.
10. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (дата звернення: 06.03.2025).
11. Рішення Конституційного Суду України від 18 грудня 2024 року № 12-р(II)/2024 у справі за конституційною скаргою Бурми Кирила Андрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 51 Цивільного кодексу України (щодо конституційних гарантій прав фізичних осіб-підприємців). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-24#Text> (дата звернення: 06.03.2025).
12. Шишлюк В. Підприємницька діяльність в Україні та Польщі: поняття, основні принципи та особливості регулювання. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-3> (дата звернення: 06.03.2025).
13. Скарга «ТОВ «Світ розваг» та інші проти України» (Заява № 13290/11 та 2 інші заяви). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e05?fin=d-1&text=%D0%B2%D1%82%D1%80%D1%83%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F+%W1_14 (дата звернення: 06.03.2025).
14. Хартія основоположних прав Європейського Союзу 2000 року (2000/C 364/01). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/6005> (дата звернення: 06.03.2025).
15. Рішення Суду Справедливості Європейського Союзу у справі № C-134/15 Lidl GmbH & Co. KG v Freistaat Sachsen від 30 червня 2016 року. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX:62015CJ0134\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX:62015CJ0134(01)) (дата звернення: 06.03.2025).